

Thomas Piketty

IZDAVAČ**buybook**

Radićeva 4, Sarajevo
Tel: + 387 33 550-495
Fax: + 387 33 550-496
redakcija@buybook.ba
www.buybook.ba

ZA IZDAVAČA

Goran Samardžić
Damir Uzunović

NASLOV IZVORNIKA

Le Capital au XXIe siècle / Thomas Piketty
Copyright © Editions du Seuil, 2013
© za bosansko izdanje Buybook

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne smije se reproducirati u bilo kojem obliku bez prethodnog dopuštenja izdavača.

PREVOD S FRANCUSKOG

Nataša Desnica-Žerjavić

STRUČNA REDAKTURA

Dženan Kulović

UREDNIKA

Ida Hamidović

LEKTURA

Nina Tikveša

LEKTURA I KOREKTURA

Iza Maljevac

LAYOUT

Boriša Gavrilović

DIZAJN NASLOVNICE

Aleksandra Nina Knežević

ŠTAMPA

Grafotisak, Grude

Thomas Piketty

KAPITAL U DVADESET PRVOM VIJEKU

*S francuskog prevela Nataša Desnica-Žerjavić
Stručna redaktura Dženan Kulović*

Sarajevo, 2015.

Napomena: Tehnički aneks

Autor na mnogim mjestima u knjizi poziva čitaoce da detaljnije podatke potraže u tehničkom aneksu knjige. Taj se tehnički aneks u francuskoj i engleskoj verziji nalazi na internetskoj adresi:
<http://piketty.pse.ens.fr/fr/capital21c>.

ZAHVALE

Ova knjiga je zasnovana na petnaestogodišnjem istraživanju (1998–2013), koje je posvećeno uglavnom historijskoj dinamici dohotka i bogatstva. Veliki dio ovih istraživanja izveden je u saradnji.

Ubrzo nakon što sam 2001. objavio knjigu *Visoki prihodi u Francuskoj u 20. vijeku*, imao sam sreću doživjeti oduševljenu podršku Anthonyja Atkinsona i Emmanuela Saeza. Bez njih dvojice ovaj skromni francuski projekt vjerovatno ne bi dobio međunarodne razmjere kakve ima danas.

Nakon što je za mene bio uzor u koji sam se ugledao u formativnim godinama, Tony je bio prvi čitalac mog historijskog rada o nejednakostima u Francuskoj i odmah se prihvatio slučaja Velike Britanije, zatim mnogih drugih zemalja. Zajedno smo uredili dva debela sveska objavljena 2007. i 2010, koji su potpuno pokrivali više od dvadeset zemalja i sačinjavali najveću raspoloživu bazu podataka do danas o historijskom razvoju nejednakosti dohodaka. S Emmanuelom smo obradili slučaj SAD-a. Objelodanili smo vrtoglav rast dohodaka 1% najbogatijih od 1970-ih i 1980-ih, što je donekle uticalo i na rasprave s one strane Atlantika. Zajedno smo vodili i brojna istraživanja o teoriji optimalnog oporezivanja dohotka i kapitala. Ta zajednička istraživanja obilno su iskorištena u ovoj knjizi, koja im puno duguje.

Na ovo djelo snažno je uticao susret sa Gillesom Postel-Vinayom i Jean-Laurentom Rosenthalom, kao i historijska istraživanja od doba Francuske revolucije do danas, koja i dalje zajedno provodimo u pariskim arhivima. Rad s njima pomogao mi je da dublje shvatim značaj bogatstva i kapitala te probleme s njihovim mjerenjem. Što je važno, Gilles i Jean-Laurent omogućili su mi da bolje razumijem mnoge podudarnosti – kao i razlike – između strukture vlasništva pred Prvi svjetski rat i sadašnjeg doba, početka 21. vijeka.

Cijeli ovaj rad mnogo duguje svim doktorantima i mladim istraživačima s kojima imam zadovoljstvo raditi već petnaest godina. Osim što su direktno pridonijeli radovima koji su ovdje upotrijebljeni, njihova istraživanja i energija poticali su klimu intelektualnog uzbuđenja u kojoj

je knjiga nastajala. U mislima su mi posebno Facundo Alvaredo, Laurent Bach, Antoine Bozio, Clément Carbonnier, Fabien Dell, Gabrielle Fack, Nicolas Frémeaux, Lucie Gardenne, Julien Grenet, Élise Huilery, Camille Landais, Ioana Marinescu, Élodie Morival, Nancy Qian, Dorothée Rouzet, Stefanie Stantcheva, Juliana Londono Velez, Guillaume Saint-Jacques, Christoph Schinke, Aurélie Sotura, Mathieu Valdenaire, Gabriel Zucman. Naročito moram spomenuti da bez efikasnosti, tačnosti i talenta za koordinaciju Facunda Alvareda ne bi postojao *World Top Incomes Database*, obilato korišten u ovoj knjizi. Bez oduševljenja i zahtjevnosti Camille Landais nikad ne bi nastao naš participativni projekt o *fiskalnoj revoluciji*. Bez preciznosti i dojmljive radne sposobnosti Gabriela Zucmana ne bih mogao dovršiti rad o historijskoj evoluciji odnosa kapitala i dohotka u bogatim zemljama, što zauzima centralno mjesto u ovoj knjizi.

Želim, također, zahvaliti institucijama koje su omogućile projekt, u prvom redu *École des hautes études en sciences sociales*, gdje sam od 2000. voditelj studija, te *École normale supérieure*, kao i svim ostalim institucijama koje su osnovale *École d'économie de Paris*, gdje sam profesor od njenog nastanka, nakon što sam bio prvi direktor od 2005. do 2007. Pristavši da udruže snage i budu manjinski partneri u projektu širem od njihovih pojedinačnih interesa, te su institucije omogućile stvaranje skromnog javnog dobra koje će, nadam se, pridonijeti razvoju multipolarne političke ekonomije u 21. vijeku.

I na kraju, zahvaljujem Juliette, Deborah i Hélène, svojim dragim kćerima, za svu ljubav i snagu koju mi daju. I hvala Juliji, koja dijeli život sa mnom i koja je moja najbolja čitateljica: njen uticaj i podrška pri svakoj etapi ove knjige bili su mi bitni. Bez njih ne bih smogao snage da ovaj projekt dovedem do cilja.

UVOD

“Društvene razlike mogu se zasnivati samo na općoj koristi.”

Prvi član Deklaracije o pravima čovjeka i građanina, 1789.

Pitanje raspodjele bogatstva jedno je od najprisutnijih i najkontraverznijih pitanja današnjice. Ali šta uistinu znamo o njegovom razvoju tokom dugog razdoblja? Dovodi li dinamika akumulacije privatnog kapitala neizbježno do sve većeg gomilanja bogatstva i moći u rukama nekolicine, kako je to mislio Karl Marx u 19. vijeku? Ili pak uravnotežene sile rasta, konkurencije i tehnološkog napretka u naprednim fazama razvoja smanjuju nejednakosti i povećavaju sklad među klasama, kako je to mislio Simon Kuznets u 20. vijeku? Šta zaista znamo o razvojnom putu dohotka i bogatstva od 18. vijeka nadalje i kakve pouke iz toga možemo izvući za 21. vijek?

To su pitanja na koja nastojim odgovoriti u ovoj knjizi. Recimo to odmah: odgovori su nesavršeni i nepotpuni. Za razliku od ranijih radova, zasnivaju se na mnogo širim historijskim i uporednim podacima koji se odnose na tri vijeka i više od dvadeset zemalja, iznesenim u obnovljenom teorijskom okviru koji omogućava bolje razumijevanje smjerova i mehanizama na djelu. Savremeni rast i širenje znanja omogućili su da se izbjegne marksistička apokalipsa, ali nisu promijenili dublje razumijevanje kapitala i nejednakosti – ili barem ne onoliko koliko se moglo zamišljati u optimističnim decenijama poslije Drugog svjetskog rata. Čim stopa prinosa na kapital premaši stopu rasta proizvodnje i dohotka, što je bio slučaj u 19. vijeku i uveliko prijeti da ponovo postane normom u 21. vijeku, kapitalizam automatski dovodi do neodrživih, neopravdanih nejednakosti, koje korjenito potkopavaju meritokratske vrijednosti na kojima se zasnivaju naša demokratska društva. Postoje, međutim, načini na koje demokratija može preuzeti kontrolu nad kapitalizmom i osigurati da javni interes zadobije prednost nad privatnim interesom, uz istovremeno očuvanje ekonomske otvorenosti te izbjegavanje reakcija protekcionista i nacionalista. Ova knjiga nudi takve prijedloge, oslanjajući se na pouke iz tih historijskih iskustava; priča o njima okosnica je ovoga djela.

Rasprava bez izvora podataka?

Intelektualne i političke rasprave o raspodjeli bogatstva dugo su izvirale iz mnogih predrasuda i malog broja činjenica.

Jasno, u nedostatku ikakvog teorijskog okvira i reprezentativne statistike bilo bi neopravdano potcjenjivati važnost intuitivnih spoznaja pojedinaca o bogatstvu i nivou dohotka. Vidjet ćemo, naprimjer, da film i književnost, posebno roman 19. vijeka obiluju vrlo preciznim podacima o životnom standardu i relativnom bogatstvu različitih slojeva u društvu, a naročito o dubljem razumijevanju strukture nejednakosti, načinima njenog opravdavanja i uticaja na život pojedinaca. Posebno romani Jane Austen i Honoréa Balzaca pružaju potresne slike raspodjele bogatstva u Velikoj Britaniji i Francuskoj između 1790. i 1830. Oba pisca prisno poznaju hijerarhiju bogatstva u svom okruženju. Shvaćaju njene tajne granice, poznaju njene nemilosrdne posljedice za živote muškaraca i žena, za njihove strategije povezivanja, za njihove nade i nesreće. Prikazuju njene efekte vjerodostojnije i snažnije od bilo kakve statistike ili naučne analize.

I doista, pitanje raspodjele bogatstva previše je važno da se prepusti samo ekonomistima, sociolozima, historičarima i drugim filozofima. Ono je zanimljivo svima i dobro je da je tako. Nejednakost u konkretnoj životnoj stvarnosti izložena je pogledu svih koji je proživljavaju i prirodno je da izaziva jasna i suprotstavljena politička prosuđivanja. Seljak ili plemić, radnik ili industrijalac, konobar ili bankar: svako od njih sa svog gledišta vidi neke važne stvari koje se tiču uslova života jednih i drugih, odnosa moći i dominacije među društvenim grupama, pa stvara vlastito viđenje o tome šta jest, a šta nije pravedno. Pitanje raspodjele bogatstva uvijek će imati tu izrazito subjektivnu i psihološku dimenziju, neizbježnu političku i konfliktnu, koju nikakva navodno naučna analiza ne može smiriti. Srećom, demokratiju nikada neće zamijeniti republika eksperata.

Pa ipak, pitanje raspodjele, također, zaslužuje sistemsko i metodično proučavanje. U nedostatku izvora, metoda i jasno definiranih koncepata, moguće je izreći sasvim oprečne tvrdnje. Po nekima, nejednakosti se stalno povećavaju, a svijet je po definiciji sve nepravedniji. Prema drugima, nejednakosti se prirodno smanjuju ili su pak spontano skladne i jako je važno ne preduzimati ništa što bi poremetilo tu sretnu ravnote-

žu. Nasuprot toj beznadežnoj razmjeni suprotnih stavova, u kojoj svaka strana često vlastitu intelektualnu lijenost opravdava lijenošću suprotne strane, ima mjesta za sistemsko i metodično istraživanje – ako i nije naučno u punom smislu. Naučna analiza neće nikad privesti kraju žestoke političke sukobe koje izaziva nejednakost. Sociološka istraživanja jesu i uvijek će biti nedorečena i nesavršena. Ona ne teže da ekonomiju, sociologiju i historiju pretvore u egzaktne nauke. Ali strpljivo utvrđivanje činjenica i zakonitosti, nepristrana analiza sposobna da iznese spoznaje o ekonomskim, socijalnim i političkim mehanizmima mogu dovesti do bolje informirane političke rasprave i usmjeriti je na prava pitanja. Time mogu pridonijeti stalnom redefinjiranju pojmova rasprave, raskrinkavati ustaljena vjerovanja i obmane, sve neprestano osporavati i dovoditi u pitanje. To je po mom sudu uloga koju mogu i moraju igrati intelektualci, a među njima istraživači u oblasti društvenih nauka, kao građani među ostalim građanima, ali koji na sreću imaju više vremena od drugih da se posvete proučavanju (i čak da za to budu plaćeni – što je značajna privilegija).

Međutim, moramo utvrditi da se istraživanja posvećena raspodjeli bogatstva već dugo temelje na relativno malo jasno utvrđenih činjenica i na mnogo sasvim teorijskih razmišljanja. Prije nego što tačnije iznesem izvore na koje se oslanjam i koje sam nastojao okupiti u okviru ove knjige, potrebno je dati kratak historijski pregled razmišljanja o toj temi.

Malthus, Young i Francuska revolucija

Kad se krajem 18. i početkom 19. vijeka u Velikoj Britaniji i Francuskoj rodila klasična politička ekonomija, pitanje raspodjele već je bilo u centru svih analiza. Očito je da su radikalne promjene već započele, uz dotad neviđen demografski rast i početke ruralnog egzodusa i industrijske revolucije. Kako će se ti preokreti odraziti na raspodjelu bogatstva, društvene strukture i političku ravnotežu evropskog društva?

Za Thomasa Malthusa, koji je 1798. objavio *Ogled o načelu stanovništva*, ne može biti nikakve sumnje: glavna je prijetnja¹ prenaseljenost. Izvori su mu bili skromni, ali ih je nastojao što bolje istaknuti. Na njega su posebno uticali putopisi Arthura Younga, engleskog agronoma koji

¹ Thomas Malthus (1766–1834), engleski ekonomista kojeg smatraju jednim od najuticajnijih iz klasične škole, uz Adama Smitha (1723–1790) i Davida Ricarda (1772–1823).

je 1787. i 1788, uoči Francuske revolucije, krstarilo cestama francuskog kraljevstva od Calaisa do Pirineja, kroz Bretanju i Franche-Comté, i pisao o siromaštvu francuskog sela.

Daleko od toga da je sve lažno u tom uzbudljivom pripovijedanju. U ono je doba Francuska bila uveliko najnaseljenija od svih evropskih zemalja i stoga idealno mjesto za posmatranje. Oko 1700. Francuska je imala već 20 miliona stanovnika, dok je u Britaniji bilo jedva 8 miliona duša (a u Engleskoj oko 5 miliona). Francusko stanovništvo neprestano je raslo kroz cijeli 18. vijek, od kraja vladavine Luja XIV do Luja XVI, tako da je oko 1780. broj stanovnika dosegao 30 miliona. Sudeći po tome, ova demografska dinamika, neviđena prethodnih vjekova, zaista je dovela do stagnacije poljoprivrednih nadnica i do povećanja zemljišne rente u decenijama pred revoluciju 1789. Iako to nije bio jedini uzrok Francuske revolucije, očito je da je takav razvoj mogao samo pojačati sve veću omraženost aristokratije i vladajućeg političkog uređenja.

Ali Youngovo pripovijedanje, objavljeno 1792, prožeto je i nacionalističkim predrasudama i neprovjerenim poređenjima. Taj veliki agronom bio je silno nezadovoljan krčmama koje je posjećivao i odjećom konobarica koje su ga posluživale, opisujući ih s gađenjem. Smatrao je da iz tih često otrcanih i anegdotskih primjedbi može izvoditi zaključke o posljedicama važnim za opću historiju. Posebno su ga uznemiravali politički ispadi do kojih može dovesti bijeda širokih masa. Young je bio uvjeren da samo politički sistem po engleskom uzoru, s odvojenim institucijama aristokratije i malograđanstva, u kojem plemstvo ima pravo veta, omogućava skladan i miran razvoj koji predvode odgovorni ljudi. Bio je uvjeren da Francuska srlja u propast prihvatajući da 1789. i 1790. oba staleža zasjedaju u istom parlamentu. Nije pretjerano reći da cjelinu njegovog pripovijedanja pretežno određuje strah od Francuske revolucije. U raspravama o raspodjeli bogatstva politika nikad ne izostaje i često je teško izbjeći predrasude i klasne interese svog vremena.

Kad je velečasni Malthus 1798. objavio svoj poznati *Ogled*, zaključci su mu bili još radikalniji od Youngovih. Kao i njegov sunarodnjak, bio je jako zabrinut zbog političkih vijesti iz Francuske i, kako bi se osiguralo da se takvo nasilje jednoga dana ne prelije u Britaniju, smatrao je da hitno treba ukinuti svaku pomoć siromašnima i strogo nadzirati njihov natalitet, jer će inače cijeli svijet upasti u prenaseljenost, kaos i bijedu. Uistinu je nemoguće shvatiti pretjerani pesimizam malthusovskih pred-

viđanja ne uzme li se u obzir strah koji je 1790-ih godina obuzeo dobar dio evropskih elita.

Ricardo: načelo oskudnosti

Lako je, gledajući unazad, rugati se tim prorocima nesreće. Ali važno je osvijestiti da su ekonomske i društvene promjene koje su se događale potkraj 18. i početkom 19. vijeka bile objektivno zabrinjavajuće, čak traumatske. I doista, većina istraživača iz tog doba – ne samo Malthus i Young – na dugoročni razvoj raspodjele bogatstva i društvenih struktura gledala je relativno mračno, čak apokaliptično. To je svakako slučaj s Davidom Ricardom i Karlom Marxom, dvojicom najuticajnijih ekonomista 19. vijeka: obojica su zamišljali da će mala društvena grupa – zemljoposjednici kod Ricarda, industrijski kapitalisti kod Marxa – prestano prisvajati sve veći udio u proizvodnji i dohocima.²

Za Ricarda, koji je 1817. objavio svoja *Načela političke ekonomije i oporezivanja*, glavna je briga bila dugoročna cijena zemlje i visina zemljišne rente. Kao ni Malthus, nije raspolagao praktično nikakvim statističkim izvorom dostojnim toga imena. Ali to nije sprečavalo njegovo duboko poznavanje kapitalizma svoga vremena. Potjecao je iz porodice židovskih finansijskih moćnika portugalskog porijekla, a čini se da je imao i manje političkih predrasuda od Malthusa, Younga ili Smitha. Pod uticajem je Malthusovog modela, ali produbljuje njegovo rasuđivanje. Posebno ga zanima ovaj logički paradoks: ako se porast stanovništva i proizvodnje trajno nastave, zemlja će biti relativno sve oskudnija u odnosu na druga dobra. Zakon ponude i potražnje tada implicira neprestani rast cijene zemlje, kao i rente koja se plaća zemljoposjednicima. Zemljoposjednici će tako primati sve veći dio nacionalnog dohotka, a ostatak stanovništva sve manji dio, što bi bilo razorno za društvenu ravnotežu. Za Ricarda jedini je logički i politički zadovoljavajući izlaz neprestano sve veći porez na zemljišnu rentu.

Vidjet ćemo da se to mračno predviđanje nije obistinilo: zemljišna je renta, doduše, još zadugo ostala visoka, ali je na kraju vrijednost obradive zemlje nezaustavljivo opala u odnosu na druge oblike dobara, prateći

² Naravno, postojala je i liberalna škola usmjerena na optimizam; čini se da iz nje potječe Adam Smith, koji sebi zapravo i nije postavljao pitanje o mogućoj dugoročnoj divergenciji u raspodjeli bogatstva. Isto vrijedi i za Jean-Baptista Saja (1767–1832), koji je također vjerovao u prirodnu harmoniju.

smanjenje udjela poljoprivrede u nacionalnom dohotku. Budući da je pisao oko 1810, nije mogao predvidjeti zamah tehnološkog napretka i industrijskog rasta u vijeku koji je tek počeo. Kao ni Malthus i Young, nije mogao zamisliti čovječanstvo potpuno oslobođeno oskudice hrane i zemljoradnje.

Njegovo neposredno poimanje cijene zemlje ipak je vrlo zanimljivo: *načelo oskudnosti* na koje se oslanja može potencijalno dovesti do toga da neke cijene dosegnu ekstremne vrijednosti tokom više decenija. To može biti dostatno za duboku destabilizaciju čitavih društava. Sistem cijena ima nenadomjestivu ulogu u koordiniranju aktivnosti miliona pojedinaca – milijardi pojedinaca u okvirima savremene svjetske ekonomije. Problem je u tome što sistem cijena nema ni ograničenja ni morala.

Pogriješili bismo zanemarujući važnost tog načela za razumijevanje globalne raspodjele bogatstva u 21. vijeku – kako bismo se u to uvjerali, dovoljno je cijenu poljoprivrednog zemljišta u Ricardovu modelu zamijeniti cijenom urbanih nekretnina u velikim metropolama ili pak cijenom nafte. U oba slučaja, ako tendenciju zapaženu između 1970. i 2010. projektujemo na razdoblje od 2010. do 2050. ili od 2010. do 2100, dolazimo do znatnih razmjera ekonomskih, društvenih i političkih neravnoteža, kako među državama, tako i unutar njih, koje nisu daleko od toga da nas navedu na pomisao o ricardovskoj apokalipsi.

Doduše, u načelu postoji vrlo jednostavan ekonomski mehanizam kojim se može uravnotežiti ovaj proces: odnos ponude i potražnje. Ako se neko dobro nudi u nedovoljnoj količini, a cijena mu je previsoka, trebala bi se smanjiti potražnja za tim dobrom, što bi trebalo dovesti do sniženja cijene. Drugim riječima, ako rastu cijene nekretnina i nafte, dovoljno je otići živjeti na selo ili voziti bicikl (ili oboje). Ali osim što to može biti pomalo neugodno i komplikovano, takvo prilagođavanje može potrajati decenijama, tokom kojih vlasnici nekretnina i nafte mogu akumulirati tako velika potraživanja u odnosu na ostatak stanovništva da će na kraju posjedovati sve što se posjedovati može, uključujući i selo i bicikle.³

Kao i uvijek, ne zna se kad će doći ono najgore. Prerano je najaviti čitaocu da će 2050. zakupninu plaćati katarskom emiru: to ćemo pitanje razmotriti kad za to dođe vrijeme, a odgovor će, naravno, biti više

³ Naravno, druga je mogućnost povećanje ponude oskudnih resursa, otkrivanjem novih nalazišta (ili novih izvora energije, po mogućnosti čišćih) ili gušćim naseobinama (gradeći više nebodere), što donosi nove poteškoće. U svakom slučaju, i to može potrajati decenijama.

iznijansiran, iako ne baš ohrabrujući. Ali važno je već sada shvatiti da međudjelovanje ponude i potražnje nipošto ne isključuje takvu mogućnost, odnosno veliku i trajnu divergenciju u raspodjeli bogatstava povezanu s ekstremnim kretanjima određenih relativnih cijena. To je glavna poruka Ricardovog *načela oskudnosti*. Nismo primorani kockati se.

Marx: načelo beskonačne akumulacije

Kad je Marx 1867. objavio prvi svezak *Kapitala*, tačno pola vijeka nakon publiciranja Ricardovih *Načela*, ekonomska i društvena stvarnost duboko se promijenila: nije više bio problem hoće li poljoprivrednici moći prehraniti stanovništvo koje je u porastu, niti hoće li cijena zemlje rasti nebu pod oblake, nego je problem bio razumijevanje dinamike razvoja industrijskog kapitalizma u punom zamahu.

Najupadljivija činjenica toga razdoblja bila je bijeda industrijskog proletarijata. Uprkos rastu ili možda djelimično baš zbog njega, te zbog velikog ruralnog egzodusa izazvanog porastom broja stanovnika i poljoprivredne proizvodnje, radnici su se gomilali u siromašnim gradskim četvrtima. Radni dani bili su dugi, a nadnice vrlo male. Razvija se nova gradska sirotinja, vidljivija, šokantnija, a po nekim aspektima čak i ekstremnija od seoskog siromaštva pod Starim režimom. *Germinal*, *Oliver Twist*, *Jadnici* nisu plod mašte romanopisaca, kao ni zakoni kojima se rad u manufakturama zabranjuje djeci mlađoj od osam godina – u Francuskoj 1841. ili rad u rudnicima djeci ispod deset godina – u Britaniji 1842. *Slika fizičkog i moralnog stanja radnika zaposlenih u manufakturama*, koju je u Francuskoj 1840. objavio dr. Villermé i koja je 1841. nadahnula bojažljivo zakonodavstvo, opisuje istu sramotnu stvarnost kao i *Položaj radničke klase u Engleskoj*, koji je 1845. objavio Engels.⁴

I doista, svi historijski podaci kojima danas raspoložemo pokazuju da će trebati pričekati drugu polovinu – ili čak posljednju trećinu – 19. vijeka kako bi se uočio značajan porast kupovne moći nadnica. Između 1800–1810. i 1850–1860. radničke nadnice stagnerale su na vrlo niskim nivoima, sličnim onima u 18. ili ranijim vjekovima, u nekim slučajevima još i nižima. Ta duga faza stagniranja nadnica, uočljiva i u Francuskoj i u Britaniji, bila je utoliko potresnija jer se u tom razdoblju ubrzavao

⁴ Friedrich Engels (1820–1895), koji je poslije postao prijatelj i saradnik Karla Marxa, neposredno je iskusio ono o čemu je pisao: 1842. nastanio se u Manchesteru i upravljao fabrikom u vlasništvu svog oca.

ekonomski rast. Udio kapitala – industrijskih profita, zemljišne rente, građevinske rente – u nacionalnom dohotku, koliko se može procijeniti iz nesavršenih izvora podataka kojima danas raspolažemo, jako se povećavao u objema zemljama u prvoj polovini 19. vijeka.⁵ Lagano se smanjivao u posljednjim decenijama 19. vijeka, kad su se nadnice djelimično usklađivale s rastom. Podaci koje smo prikupili ipak pokazuju da nikakvog strukturnog smanjenja nejednakosti neće biti sve do Prvog svjetskog rata. Od 1870. do 1914. u najboljem slučaju vidimo stabilizaciju nejednakosti vrlo visokog stepena, u nekim aspektima beskraju spiralu nejednakosti, uz sve jaču koncentraciju bogatstva. Teško je reći dokle bi dovela ta putanja da nije došlo do strašnih političkih i ekonomskih udara koje je proizveo rat 1914–1918, koji se u svjetlu historijske analize i s današnje distance vide kao jedine sile koje su vodile smanjenju nejednakosti još od industrijske revolucije.

Ipak je procvat kapitala i rast industrijskih profita, u poređenju sa stagnacijom dohotka od rada, između 1840. i 1850. tako očita stvarnost da su je svi potpuno svjesni, čak ako nigdje i nema reprezentativne nacionalne statistike. U tom se kontekstu razvijaju prvi komunistički i socijalistički pokreti. Centralno je pitanje vrlo jednostavno: čemu služi razvoj industrije, čemu sve te tehnološke inovacije, sav taj trud, preseljenje stanovništva, ako je nakon pola vijeka industrijskog rasta položaj masa još uvijek jednako bijedan, ako se to svelo na zabranu rada u fabrikama za djecu mlađu od osam godina? Promasaj ekonomskog i političkog sistema činio se očitim. Kao i odgovor na pitanje: šta možemo reći o dugoročnom razvoju takvog sistema?

Marx je prionuo na taj zadatak. Već je 1848, uoči *Proljeća naroda*, objavio *Komunistički manifest*, kratak i djelotvoran tekst koji počinje slavnim riječima “Bauk kruži Evropom, bauk komunizma.”⁶, a završava ne manje slavnim revolucionarnim predviđanjem: “Razvoj krupne industrije potkopava, pod nogama buržoazije, samo tlo na kojem je ona uspostavila svoj sistem proizvodnje i prisvajanja. Prije svega, buržoazija

5 Historičar Robert Allen predložio je nedavno naziv *Engelsova pauza* za to dugo razdoblje stagnacije plata. Vidi R. Allen: *Engels' pause, a pessimist's guide to the British industrial revolution*, Oxford University, 2007. Vidi i R. Allen: *Engels' pause, technical change, capital accumulation, and inequality in the British industrial revolution, Explorations in economical history*, 2009.

6 A prva se rečenica nastavlja ovako: “Sve su se sile stare Evrope ujedinile u sveti savez u hajci na tog bauka: papa, car, Metternich i Guizot, francuski radikali i njemački policajci.” Veliki uticaj Karla Marxa (1818–1883), njemačkog ekonomiste i filozofa, nedvojbeno se djelimično može objasniti njegovim literarnim i polemičkim talentom.

proizvodi vlastite grobare. Njen pad i pobjeda proletarijata jednako su neizbježni.”

U dvije decenije koje slijede Marx se posvetio pisanju opširnog traktata koji je trebao opravdati taj zaključak i zasnovati naučnu analizu kapitalizma i njegovog urušavanja. To je djelo ostalo nedovršeno: prvi svezak *Kapitala* izašao je 1867, ali Marx je umro 1883. ne završivši druga dva sveska, koja je nakon njegove smrti objavio njegov prijatelj Engels, prema ponekad nejasnim fragmentima rukopisa koji su za njim ostali.

Kao i Ricardo, Marx zasniva svoj rad na analizi unutrašnjih logičkih protivrječnosti kapitalističkog sistema. Time se htio razlikovati od buržoaskih ekonomista (koji vide tržište kao samoregularajući sistem, koji je sposoban sam sebe uravnotežiti bez većih devijacija, po uzoru na Smithovu *nevidljivu ruku* i Sayov zakon tržišta, gdje *proizvodnja ili ponuda stvara svoju potražnju*), a ujedno i od utopijskih ili proudhovskih socijalista, koji se, po njegovom sudu, zadovoljavaju time da izvještavaju o radničkoj bijedi, a ne predlažu istinsko naučno proučavanje ekonomskih procesa koji su na djelu.⁷ Rezimirajmo: Marx polazi od ricardovskog modela cijene kapitala i načela oskudnosti te produbljuje analizu dinamike kapitala, posmatrajući svijet u kojem je kapital prije svega industrijski (mašine, oprema itd.), a ne zemljišni, i može se prema tome potencijalno bezgranično akumulirati. Zapravo, njegov glavni zaključak možemo nazvati *načelom beskonačne akumulacije*, što znači neizbježnu tendenciju akumulacije i koncentracije kapitala u beskonačnim razmjerama, bez prirodnog ograničenja – otud apokaliptični ishod koji je Marx predvidio: ili ćemo svjedočiti tendencijskom snižavanja stope prinosa na kapital (što uništava pokretača akumulacije i može dovesti do nasilnih konflikata među kapitalistima) ili će se udio kapitala u nacionalnom dohotku povećavati u nedogled (što navodi radnike da se, prije ili poslije, ujedine i pobune). U svakom slučaju, nije moguća nikakva stabilna socio-ekonomska ili politička ravnoteža.

Ta se mračna sudbina nije obistinila, kao ni ona koju je predvidio Ricardo. U posljednjoj trećini 19. vijeka plate su napokon počele rasti: kupovna moć općenito se poboljšala, što je bitno mijenjalo stanje, iako su nejednakosti ostale vrlo velike i u nekim su aspektima nastavile rasti do Prvog svjetskog rata. Komunistička se revolucija dogodila, ali u naj-

⁷ Marx je 1847. objavio *Bijedu filozofije*, knjigu u kojoj ismijava *Filozofiju bijede* koju je nekoliko godina prije objavio Proudhon.

zaostalijoj evropskoj zemlji, gdje je industrijska revolucija jedva započela (u Rusiji), dok su najnaprednije evropske zemlje istraživale druge, socijaldemokratske puteve, srećom za svoje stanovništvo. Kao i prethodni autori, Marx je potpuno zanemario mogućnost trajnog tehnološkog napretka i kontinuiranog porasta produktivnosti, snagu za koju ćemo vidjeti da – u izvjesnoj mjeri – može uravnotežiti proces akumulacije i rastuće koncentracije privatnog kapitala. Nedvojbeno su i njemu nedostajali statistički podaci za istančanija predviđanja. Nedvojbeno, također, bio je žrtva toga što je učvrstio zaključke iz 1848, prije nego što je preduzeo istraživanja koja bi bila adekvatna za njihovo opravdanje. Marx je, posve očito, pisao u atmosferi jakog političkog zanosa, što ponekad dovodi do naglih izjava koje je teško izbjeći – što pokazuje apsolutnu nužnost da se ekonomska teorija što potpunije povezuje s historijskim izvorima, što pak Marx nije istinski nastojao ni onoliko koliko je mogao.⁸ A da ne govorimo o tome kako se Marx nikada nije pozabavio pitanjem političke i ekonomske organizacije društva u kojem bi privatno vlasništvo nad kapitalom bilo sasvim ukinuto – vrlo složenim problemom, kako to pokazuju dramatične totalitarne improvizacije uređenja društava koja su to pokušala.

Vidjet ćemo, međutim, da je marksistička analiza, uprkos svim svojim ograničenjima, u mnogome ostala relevantna. Kao prvo, Marx polazi od istinski važnog pitanja (nevjerovatne koncentracije bogatstava za vrijeme industrijske revolucije) i pokušava na njega odgovoriti sredstvima kojima raspolaže: bilo bi dobro da se današnji ekonomisti nadahnjuju takvim postupkom. A zatim, što je bitno, načelo beskonačne akumulacije koje Marx zastupa sadrži fundamentalnu spoznaju za analizu 21. kao i 19. vijeka, na neki način još alarmantniju od Ricardovog *načela oskudnosti*. Dok je stopa rasta stanovništva i produktivnosti relativno niska, bogatstva akumulirana u prošlosti, naravno, stižu veliku važnost, potencijalno neizmjernu i destabilizirajuću za društvo. Drugim riječima, nizak rast samo je slabašna protuteža marksističkom načelu beskonačne akumulacije: rezultat je ravnoteža koja nije tako apokaliptična kako ju je predviđao Marx, ali koja ipak poprilično zabrinjava. Akumulacija završava na nekom konačnom nivou, koja ipak može biti

⁸ U 6. poglavlju vratit ćemo se na Marxov odnos prema statistici. Ukratko, Marx se ponekad nastojao što bolje služiti statističkim instrumentima svoga vremena (koji su ponešto napredovali od vremena Malthusa i Ricarda, iako su objektivno bili još poprilično nerazvijeni), ali to je činilo relativno impresionistički, ne uspostavljajući jasnu vezu sa svojim teorijskim izlaganjem.

vrlo visoka i destabilizirajuća. Vidjet ćemo da vrlo visoki nivoi privatnog bogatstva, mjenjenog u vrijednosti nacionalnog dohodka izraženog u broju godina, kakvima svjedočimo od 1970. do 1980. u svim bogatim zemljama, naročito u Evropi i Japanu, nastaju direktno iz te logike.

Od Marxa do Kuznetsa: od apokalipse do bajke

Prelazeći s Ricardovih i Marxovih analiza iz 19. vijeka na analize Simona Kuznetsa u 20. vijeku, možemo reći da su ekonomska istraživanja prešla put od izrazite sklonosti apokaliptičnim predviđanjima – nedvojbeno pretjeranima – do ne manje pretjerane sklonosti bajkama ili barem *happy endu*. Prema Kuznetsovoj teoriji, nejednakost dohodaka trebala bi se spontano smanjivati u naprednijim fazama razvoja kapitalizma, bez obzira na odabir ekonomske politike ili druge razlike među zemljama i zatim se stabilizirati na nekom prihvatljivom nivou. Teorija koju je predstavio 1955. doista je teorija za čarobni poslijeratni svijet, francuski rečeno, za *trideset slavnih godina* od 1945. do 1975. – treba samo biti strpljiv i pričekati da ekonomski rast svima donese korist.⁹ Taj anglosaksonski izraz vjerno sažima tadašnju filozofiju: “Growth is a rising tide that lifts all boats” (“Rast je plima koja podiže sve brodove”). Taj trenutak optimizma treba uporediti s analizom uslova koji su potrebni da ekonomija postigne *uravnoteženi rast* Roberta Solowa iz 1956, odnosno putanju rasta u kojoj sve veličine – proizvodnja, dohoci, profiti, plate, kapital, cijena aktive i dr. – napreduju istim tempom, tako da rast koristi svakoj društvenoj grupi u podjednakoj mjeri, bez većih odstupanja.¹⁰ To je potpuna suprotnost Ricardovoj i Marxovoj spirali nejednakosti ili apokaliptičkim analizama 19. vijeka.

Kako bismo dobro shvatili značajan uticaj Kuznetsove teorije, barem do razdoblja između 1980. i 1990, a donekle i sve do naših dana, treba istaknuti da je to prva teorija na tom području koja se zasniva na ozbiljnoj statistici. Doista su tek sredinom 20. vijeka nastale prve historijske serije o raspodjeli dohotka objavljivanjem monumentalnog djela koje je Kuznets 1953. godine posvetio *Udio visokih prihoda u dohotku i*

9 S. Kuznets, *Economic growth and income inequality*, *The American Economic Review*, 1955. I naziv *trideset slavnih* često se – osobito u kontinentalnoj Evropi – upotrebljava za tri decenije koje slijede nakon Drugog svjetskog rata, koje je karakterizirao iznimno veliki ekonomski rast (na šta ćemo se vratiti).

10 R. Solow, *A contribution to the theory of economic growth*, *Quarterly Journal of Economics*, 1956.

štednji. Kuznetsovi radovi odnose se konkretno na samo jednu zemlju (SAD) i na tridesetpetogodišnje razdoblje (1913–1948). Međutim, to je veliki doprinos koji koristi dva izvora podataka potpuno nedostupna autorima 19. vijeka: s jedne strane, porezne prijave za povrat poreza, uveden u SAD 1913. godine; s druge strane, procjene nacionalnog dohotka SAD-a, koje je uveo sam Kuznets nekoliko godina prije. Bilo je to prvo objavljivanje pokušaja da se provede tako ambiciozno mjerenje nejednakosti u društvu.¹¹

Važno je shvatiti da je bez tih dvaju neophodnih i komplementarnih izvora naprosto nemoguće mjeriti nejednakost u raspodjeli dohodaka i njen razvoj. Prvi pokušaji procjene nacionalnog dohotka potječu, doduše, još s kraja 17. i početka 18. vijeka u Britaniji i Francuskoj, a bilo ih je više u 19. vijeku. Ali uvijek su to bile izolirane procjene: tek su se u 20. vijeku, između dva rata, na inicijativu istraživača kao što su Kuznets i Kendrick u SAD-u ili Bowley i Clark u Britaniji ili Dugé de Bernonville u Francuskoj, razvile prve godišnje serije nacionalnog dohotka. Taj prvi izvor omogućava mjerenje ukupnog nacionalnog dohotka zemlje. Za mjerenje visokih dohodaka i njihov udio u nacionalnom dohotku potrebno je raspolagati izvještajima o dohocima: taj drugi izvor podataka dobija se u svim zemljama uvođenjem progresivne stope poreza na dohodak koji su mnoge zemlje usvojile oko Prvog svjetskog rata (1913. u SAD-u, 1914. u Francuskoj, 1909. u Britaniji, 1922. u Indiji, 1932. u Argentini).¹²

Bitno je shvatiti da u nedostatku poreza na dohodak postoje, doduše, svakakve statistike o važećoj poreskoj osnovici (naprimjer, raspodjeli broja vrata i prozora po stanu u Francuskoj 19. vijeka, što, uostalom, i nije nezanimljivo), ali nema ničega o dohocima. Uostalom, osobe na koje se to odnosi često ni same ne znaju koliki im je dohodak dok ga ne moraju prijaviti poreznim vlastima. Slično je i s korporativnim porezom i porezom na imovinu. Porez nije samo način da se prikupe jedni i drugi doprinosi radi finansiranja javne potrošnje i projekata i da se ti doprinosi raspodijele na najprihvatljiviji mogući način; on je i jedan od načina klasificiranja, promoviranja znanja i demokratske transparentnosti.

11 Vidi S. Kuznets, *Shares of Upper Income Groups in Income and Savings*, NBER, 1953. Simon Kuznets je američki ekonomista, rođen u Ukrajini 1901, živio je u SAD-u od 1922, bio student na Univerzitetu Columbia, zatim profesor na Harvardu; umro je 1985. Autor je prvih američkih nacionalnih računa i prvih historijskih radova o nejednakosti.

12 Kako se prijava dohotka tiče često samo jednog dijela stanovništva i dohodaka, potrebno je imati uvid i u nacionalne račune kako bi se izmjerio ukupan dohodak.

U svakom slučaju, ti podaci omogućili su Kuznetsu da izračuna razvoj udjela svakog pojedinog decila, kao i gornjih centila dohodovne hijerarhije u ukupnom nacionalnom dohotku SAD-a. I na šta je naišao? Utvrdio je značajno smanjenje nejednakosti u SAD-u između 1913. i 1948. godine. Konkretno, između 1910. i 1920. godine na gornji decil raspodjele dohotka, odnosno na 10% najbogatijih Amerikanaca, svake godine otpadalo je između 45% i 50% nacionalnog dohotka. Krajem 1940-ih udio te iste desetine stanovništva pada na 30–35% nacionalnog dohotka. Taj pad, veći od 10%, bio je značajan: iznosio je, naprimjer, pola onoga što je dobijalo 50% najsiromašnijih Amerikanaca.¹³ Smanjenje nejednakosti jasno je i nepobitno. Ta je novost od velike važnosti i imat će veliki uticaj u poslijeratnim ekonomskim raspravama, kako na univerzitetima, tako i u međunarodnim organizacijama.

Prošle su decenije otkad su Malthus, Ricardo, Marx i toliki drugi govorili o nejednakostima, ne pružajući nikakav izvor podataka. Ni bilo kakvu metodu koja bi omogućila precizno poređenje različitih razdoblja i time donijela prevagu određenim hipotezama. Prvi se put nudi objektivna osnova, doduše, nesavršena, ali joj je prednost to što uopće postoji. Uostalom, taj je rad izvrsno dokumentiran: debeli svezak koji je Kuznets objavio 1953. na najtransparentniji je mogući način iznio sve pojedinosti svojih izvora podataka i metoda, tako da se svaki rezultat do kojeg je došao može provjeriti. A k tome Kuznets je donio dobru vijest: nejednakosti se smanjuju.

Kuznetsova kriva: dobra vijest u vrijeme hladnog rata

Pravo rečeno, i Kuznets je bio potpuno svjestan da je kompresija visokih dohodaka između 1913. i 1948. u Americi bila sasvim slučajna i da je proizašla iz višestrukih šokova potaknutih Velikom depresijom 1930-ih godina i Drugim svjetskim ratom te da nema veze s nekim prirodnim i spontanim procesom. U svom debelom svesku iz 1953. Kuznets je detaljno analizirao godišnje serije i upozorio čitaoca na opasnost od preuranjene generalizacije. Ali u decembru 1954, na predavanju u svojstvu predsjednika *American Economic Association* na kongresu u Detroitu, ponudio je kolegama mnogo optimističniju interpretaciju rezultata

¹³ Drugim riječima, nižim i srednjim klasama, koje možemo definirati kao najsiromašnije, udio u nacionalnom dohotku izrazito je porastao: sa 50–55% između 1910. i 1929. na 65–70% krajem 1940-ih.

svoje knjige iz 1953. I upravo će iz tog predavanja, objavljenog 1955. pod naslovom *Ekonomski rast i nejednakost dohodaka*, nastati teorija *Kuznetsove krive*.

Prema toj teoriji nejednakosti će svugdje slijediti *krivu u obliku zvo-
na*, s početnim rastom nakon kojeg slijedi opadanje, dok traje proces industrijalizacije i ekonomskog razvoja. Prema Kuznetsu, poslije prve faze prirodnog rasta nejednakosti, karakteristične za ranu fazu industrijalizacije koja se u SAD-u, grubo uzevši, podudara sa 19. vijekom, slijedi faza snažnog opadanja nejednakosti, koja je u SAD-u započela u prvoj polovini 20. vijeka.

Čitanje tog teksta iz 1955. štošta objašnjava. Nakon što je podsjetio na sve moguće razloge za oprez i na očitu važnost egzogenih šokova u najnovijem smanjenju nejednakosti u Americi, Kuznets sugerira, gotovo bezazleno, da bi i unutrašnja logika ekonomskog razvoja, nezavisno o bilo kakvoj političkoj intervenciji ili eksternom šoku, mogla jednako dovesti do istog rezultata. Ideja je da se nejednakosti povećavaju u prvoj fazi industrijalizacije (kad samo manjina može imati koristi od novog bogatstva koje donosi industrijalizacija), prije nego što automatski počnu opadati u naprednijim fazama razvoja (kad sve veći dio stanovništva uživa plodove ekonomskog razvoja).¹⁴

Te su *napredne faze* navodno nastale u industrijaliziranim zemljama potkraj 19. i početkom 20. vijeka, a smanjenje nejednakosti u SAD-u između 1913. i 1948. samo je dokaz općenitijeg pravila, koje bi sve zemlje, uključujući i nerazvijene, privremeno sputane siromaštvom i dekolonizacijom, u načelu jednoga dana morale upoznati. Činjenice koje je Kuznets istaknuo u svojoj knjizi iz 1953. naglo su postale moćno političko oružje.¹⁵ Kuznets je bio savršeno svjestan koliko je takva teorija spekulativna.¹⁶ Svakako je znao da će prezentacijom tako optimistične teorije u okviru svoje *Presidential Address* američkim ekonomistima,

14 Vidi S. Kuznets, *Economic growth and income inequality*, navedeni članak, str. 12–14. Ta se kriva ponekad naziva *krivom izvrnutog U* (*inverted-U-curve*). Specifični mehanizam koji opisuje Kuznets zasniva se na ideji postupnog prelaska stanovništva iz siromašnog zemljoradničkog sektora u bogati industrijski sektor (u početku bogatstvo industrijskog sektora donosi korist samo manjini, što povećava nejednakosti, a zatim svi imaju koristi, što smanjuje razlike), ali se samo po sebi razumije da taj visokostilizirani mehanizam može poprimiti šire oblike (naprimjer, postupnim prelaskom radne snage iz jednog industrijskog sektora u drugi ili različitim zaposlenjima koja donose veći ili manji prosperitet itd.).

15 Zanimljivo je da Kuznets nije imao podatke koji dokazuju povećanje nejednakosti u 19. vijeku, ali mu se to čini očitim (kao i većini istraživača toga doba).

16 Kako sam precizira: "This is perhaps 5 per cent empirical information and 95 per cent speculation, some of it possibly tainted by wishful thinking." Ibid., str. 24–26.

tako spremnima da mu povjeruju i šire dobru vijest koju donosi njihov uticajni kolega, zadobiti veliki uticaj: rođena je *Kuznetsova kriva*. Kako bi osigurao da svi razumiju o čemu je riječ, Kuznets se potrudio precizirati da je ulog njegovih optimističkih predviđanja zadržavanje nerazvijenih zemalja “u orbiti slobodnog svijeta”.¹⁷ Teorija *Kuznetsove krive* u velikoj je mjeri proizvod hladnog rata.

Da se razumijemo: Kuznetsov rad na uspostavi prvih američkih nacionalnih računa i prvih historijskih serija o nejednakosti jako je značajan i iz čitanja njegovih knjiga (više nego članaka) očito je da je Kuznetsa krasila istinska istraživačka etika. Osim toga, visoke stope rasta svih razvijenih zemalja u poslijeratnom razdoblju bitan su događaj, a još je važnije to što su od njega imale koristi sve društvene grupe. Normalno je da je određeni optimizam zavladao u vrijeme *trideset slavnih godina* i da su apokaliptična predviđanja iz 19. vijeka o dinamici raspodjele bogatstva izgubila na popularnosti.

Ipak je istina da je razdragana teorija *Kuznetsove krive* velikim dijelom formulirana iz pogrešnih razloga i da su joj empirijski temelji krajnje slabi. Vidjet ćemo da je veliko smanjenje nejednakosti dohoda-ka posvuda u bogatim zemljama između 1914. i 1945. prije svega bilo rezultat svjetskih ratova i žestokih ekonomskih i političkih šokova koje su oni proizveli (posebno za ljude s velikim bogatstvom) te da nema puno veze s mirnim procesom međusektorske mobilnosti koji je opisao Kuznets.

Vratiti pitanje raspodjele u centar ekonomske analize

To je pitanje važno, i to ne samo iz historijskih razloga. Od 1970-ih nadalje nejednakosti su opet počele naglo rasti u bogatim zemljama, osobito u SAD-u, gdje je koncentracija dohodaka u razdoblju 2000–2010. ponovo dosegla, čak pomalo i nadmašila rekord iz razdoblja 1910–1920. Bitno je shvatiti zašto su i kako prvi put bile smanjene nejednakosti. Doduše, brz rast siromašnih zemalja i zemalja u razvoju, posebno Kine, potencijalno je moćna sila koja djeluje na smanjivanje nejednakosti na svjetskom nivou, kao što je to bilo i s rastom bogatih zemalja u razdoblju *trideset slavnih godina*. Ali ovaj proces stvara veliku

¹⁷ “The future prospect of underdeveloped countries within the orbit of the free world.” Ibid., str. 26.

zabrinutost u zemljama u razvoju, a još veću u bogatim zemljama. Uostalom, drastične neravnoteže koje posljednjih decenija nastaju na finansijskim, naftnim i tržištima nekretnina prirodno pobuđuju sumnje u neizbježnost *uravnoteženog rasta* kakav su opisali Solow i Kuznets, po kojem se očekuje da sve ekonomske varijable rastu istim tempom. Hoće li svijet 2050. i 2100. biti u vlasništvu trgovaca, top-menadžera i ultrabogataša ili pak zemalja bogatih naftom ili Kineske banke, ako ne i *poreznih rajeva* u koje će se na neki način skloniti svi oni zajedno? Apsurdno bi bilo ne postaviti to pitanje i pretpostavljati da je u načelu rast dugoročno *uravnotežen*.

Na neki smo način na početku 21. vijeka u istom položaju kao istraživači iz 19. vijeka: svjedoci smo drastičnih promjena i teško je znati dokle one mogu dovesti i kako će izgledati svjetska raspodjela bogatstva sljedećih decenija, kako među zemljama, tako i unutar njih. Velika je zasluga ekonomista 19. vijeka što su pitanje raspodjele postavili u centar analize i nastojali proučavati dugoročne tendencije. Ako njihovi odgovori i nisu uvijek zadovoljavajući, barem su postavljali prava pitanja. Zapravo nemamo nikakvog razloga vjerovati da je rast automatski uravnotežen. Krajnje je vrijeme da se u centar ekonomske analize vrati pitanje nejednakosti i da se ponovo postave pitanja otvorena u 19. vijeku. Predugo su ekonomisti zanemarivali pitanje nejednakosti, djelimično zbog Kuznetsovih optimističnih zaključaka, a djelimično zbog pretjerane sklonosti te profesije pojednostavljenim matematičkim modelima zvanima *modeli reprezentativnog agenta*¹⁸. A kako bi se pitanje raspodjele bogatstva ponovo postavilo u centar analize, treba početi s prikupljanjem maksimalnog broja historijskih činjenica koje će nam omogućiti da bolje razumijemo razvoj u prošlosti i sadašnje tendencije. Jer tek strpljivo utvrđujući činjenice i zakonitosti, uspoređujući iskustva raznih zemalja, možemo se nadati da ćemo bolje uočiti mehanizme zbiivanja i steći uvid u budućnost.

18 U tim modelima, koji su se nametnuli u istraživanjima i u akademskoj nastavi od razdoblja 1960–1970, konstruirala se pretpostavka da svaki agent prima istu platu, posjeduje isto bogatstvo i i iste izvore prihoda, tako da po definiciji rast jednako koristi svim društvenim grupama. Takvo se pojednostavljivanje stvarnosti može opravdati u svrhu proučavanja određenih specifičnih problema, ali je jasno da drastično ograničava ukupnost ekonomskih pitanja koja se mogu postaviti.